

**Արդիականացվող հասարակությունների սոցիոմշակութային
հարացույցների արդի փոխակերպումների առանձնահատկությունները**

Գրիգորյան Աննա

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2025.1hs-181>

Հանգուցային բառեր. *ազատականություն, սոցիալ-մշակութային հարացույցներ, տնտեսակենտրոն մշակույթ, համաշխարհայնացում, տեղեկատվական հասարակություն*
Նախաբան

Հոդվածում քննարկված են ազատականության սոցիոմշակութային այն նախապատվություններն ու հարացույցերը, որոնք հետարդիականության շրջանում ենթարկվում են բովանդակային փոխակերպումների:

Քաղաքակրթության զարգացման ու փոխակերպման փուլերը քննարկելով սոցիոմշակութային հարացույցների դիտանկյունից ինդուստրիալ-ազատական մշակույթի հարացույցների փոխակերպումները վերլուծվում են սոցիալական փոփոխությունների՝ արագության, փոփոխությունների տարածական ընդգրկումների, համաշխարհայնացման, ինստիտուտային կարգավորման վերագրային կառույցների ձևավորման և անորոշությունների աճի տեմպերի գործընթացների համատեքստում:

Կյանքի սոցիալական դիմափոխության և համաշխարհայնացման միտումների արագացումով սկսվում է ազատական-ինդուստրիալ քաղաքակրթության կայունությունն ապահովող տնտեսական, քաղաքական ու սոցիոմշակութային մեխանիզմների գործառնական անկումը: Մասնավորապես, վերագրային կորպորացիաների ձևավորումը վիճահարույց է դարձնում ազգային սեփականության, ազգային ինքնիշխանության, ազգային տնտեսության, ազգային նույնականության, ազգային մշակույթի մասին ավանդական պատկերացումները: Այդ ամենի հետևանքով հասարակական կյանքը դառնում է տարաբնույթ և այլընտրանքային, ծագում են բազմաբնույթ նախապատվություններ, ընտրության այլընտրանքային հնարավորություններ, ինչի հետևանքով երբեմնի միասնական մշակույթը կոտորակվում է և դառնում խճանկարային:

Հոդվածում քննարկվում են նաև ազատական մշակույթի արդի փոխակերպումների այն դրսևորումները, որոնց հետևանքով «արտադրող անհատը» վերաճում է «սպառող անհատի», «ազգային քաղաքացին»՝ «համաշխարհային քաղաքացու», «ազատության ժողովրդավարությունը»՝ «հավասարության ժողովրդավարության» և այլն:

Սոցիոմշակութային հարացույցների արդի փոփոխակերպումների առանձնահատկությունները: Արդիականացվող հասարակությունների սոցիոմշակութային հարացույցների փոխակերպումների բնույթն ու բովանդակությունը ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին պարզել, թե հասարակության քաղաքական կանոնակարգման ու կարգավորման ժամանակ մշակութային ինչպիսի նախապատվություններ են գերիշխում:

Արտադրության և սպառման տարանջատման խորացման հետևանքով ժամանակակից հասարակության կազմակերպման սոցիոմշակութային նախագծի շրջանակներում ձևավորվեցին մի շարք սկզբունքներ, որոնք ունեն համակարգաստեղծ ու համակարգապահպան ակտիվ գործառնություններ: Դրանք ազատական մշակույթին հաղորդեցին վարքի կարգավորման այնպիսի գործառնություններ, ինչպիսիք չունեին սովորույթներն ու ավանդույթները [7, 81-83]:

Մասսայական արտադրության, մասսայական սպառման ինդուստրիալ հասարակության արտադրության և սպառման արդյունավետության կարևորագույն նախադրյալներից մեկը դառնում է միակերպ ապրանքների և միակերպ պահանջմունքների շուկայի ձևավո-

րումը: Այն, իր հերթին, ձևավորում է միակերպ ապրելակերպ, ոճ, կենցաղ, ճաշակ և այլն: Միատարրությունը և միասեռությունը, ինչը ընդհանրապես խիստ բնորոշ է ինդուստրիալ հասարակության ազատական մշակույթին, իր հերթին նպաստում է սոցիալական-քաղաքական ու հոգևոր կենտրոնացմանը: Ի դեպ, այդ կենտրոնացումը տեղի է ունենում թե ողջ հասարակության մասշտաբով և թե առանձին ոլորտներում ու բնագավառներում:

Այսպիսով, ազատականությանը բնորոշ տնտեսակենտրոն մշակույթի զարգացումն ու ծավալումն աստիճանաբար ձևավորում էր նոր տիպի անհատներ ու սոցիալական խմբեր, որոնք հակված են համապատասխան ձևով վերափոխել նաև սոցիալական միջավայրը, հասարակության քաղաքական կազմակերպման ձևը, վերացնել ազատ անհատականությունների դրսևորման և նրանց տեղափոխման արգելքներն ու արգելանքները [6, 77]: Այս ամենին հետևանքով արդի քաղաքակրթությունը ձեռք է բերում ևս մի նոր սոցիոմշակութային որակ, ինչը կարելի է անվանել էթնոկենտրոնություն:

Էթնոկենտրոն մշակույթի առանցքն ազգ-պետությունների ձևավորումն է: Դրամատիքական հարաբերությունների տրամաբանությունը պահանջում էր ձևավորել տնտեսական, սոցիալական, իրավաքաղաքական, տեղեկատվական ու մշակութային մեկ միասնական ազգային տարածություն, ինչը կբացառեր տնտեսակենտրոն անձի գործունեության համար անհրաժեշտ ազատ շուկային խոչընդոտող կրոնական, համայնքային, ազգայնական, հովանավորչական և ավատատիրությանը բնորոշ այլ կարգի գործոնների դրսևորումները: Բանն այն է, որ առանց քաղաքական համախմբման արտադրողների ու սպառողների միջև տարբերություններն ինչքան մեծանում են, այնքան շուկան և ազգ-պետությունը վերաճում են գերիշխող սոցիալական ռեալության: Այսինքն՝ տնտեսակենտրոն և էթնոկենտրոն մշակույթներն ինդուստրիալ հասարակությունը դարձնում են առավել ամբողջական ու օրգանական [4, 120-125]:

Մինչև 20-րդ դարի կեսերը մասսայական արտադրությունը և մասսայական սպառումը գտնվում էին քիչ թե շատ հավասարակշռված վիճակում, և պետության միջամտությունը պահպանում էր այդ հավասարակշռությունը, իսկ սոցիալական ապահովման պետական միջոցառումները նպաստում էին տնտեսական հավասարակշռությունն ու սոցիալական կայունությանը՝ հասարակությունը դարձնելով օրգանական ամբողջականություն: Այնուհայտ փաստ է, որ կապիտալիզմին բնորոշ է մշտական շարժունությունն ու մրցակցությունը, ինչն այդ համակարգին տալիս է անկայունություն: Եվ այնուամենայնիվ, անկայունության և լարվածության պատճառներ ունեցող կապիտալիստական հասարակությունն ուներ գործառնության ու վերարտադրության կարգավորման ներքին մեխանիզմներ՝ «խաղի կանոններ», որոնք նպաստում էին ոչ միայն մրցակցությանն ու նորարարությանը, այլև համակարգը դարձնում կայուն ու ամբողջական:

Տնտեսական իմաստով ազատական-բաց հասարակությունների կայունության կարևորագույն նախադրյալներից մեկն ապրանքների մասսայական արտադրությունն էր: Շնորհիվ արտադրության արդյունքների ստանդարտացման, ինդուստրիալ հասարակությունը կարճ ժամանակամիջոցում կարողացավ ստեղծել առաջին անհրաժեշտության ապրանքների մասսայական արտադրություն և սահմանել այնպիսի գներ, որոնք, իրենց հերթին, նպաստեցին մասսայական սպառման աճին: Մասսայական ապրանքների արտադրությունը, ինչը պայմանավորված էր հետպատերազմյան Արևմուտքի ապրելակերպի որակական աճով, հնարավոր էր միայն խոշոր ձեռնարկությունների ստեղծումով, ուր աշխատողների թիվը երբեմն հասնում էր մի քանի տասնյակ հազարի: Այս հանգամանքը կյանքի կազմակերպման ազատական մշակույթին տալիս էր կայունացնող լրացուցիչ գործառնություն, քանի որ արդյունաբերության մեջ աշխատող մարդիկ իրենց շահերը պաշտպանելու, ձեռնարկությունների հետ հարաբերությունները կարգավորելու և նմանատիպ այլ նկատառումներով կազմակերպվում էին որոշակի միությունների տեսքով, ստեղծում արհմիություններ, որոնք մշակում էին արտադրահարաբերություններ կարգավորող քաղաքա-

կան լեզու և հակասություններ հաղթահարող ինստիտուցիոնալ համակարգ: Շուկայական հարաբերությունների կարգավորման և ներհասարակական կայունության ապահովմանը նպաստող մյուս կարևոր հանգամանքը կապված է հասարակական սպառման աճի և համապատասխան պահանջմունքները բավարարելու հնարավորությունների ընդլայնման հետ: Ըստ էության մասսայական սպառումը դառնում է մասսայական արտադրության հիմնական շարժառիթը: Վերջինս, իր հերթին, նշանակում է նոր աշխատատեղեր, զբաղվածության կայուն երաշխիքներ, կայուն եկամուտներ, բարեկեցություն, վաղվա նկատմամբ հավատ և այլն:

Մասնագիտական գրականության մեջ տարածված է այն տեսակետը, թե երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո կապիտալիզմի և ազգ-պետությունների յուրահատուկ միավորման շնորհիվ ձևավորված ազատական-ժողովրդավարական մշակույթը սկսեց ձգնաժամ ապրել, ինչի հետևանքով վտանգվեց նաև արևմտյան քաղաքակրթության որոշակիությունն ու զարգացման տրամաբանությունը: Սկսվեցին տնտեսական, քաղաքական ու մշակութային համաշխարհայնացման (գլոբալացման) գործընթացները, որոնք խիստ կասկածի տակ դրեցին ազգային քաղաքական ինքնիշխանության հարցը: Նման մտահոգության պատճառն այն է, որ ինդրուստրիալ և հետինդրուստրիալ հասարակություններում ազգ-պետությունների գործառույթները սկզբունքորեն տարբերվում են: Կապիտալիստական քաղաքացիական հասարակության ձևավորման ինդրուստրիալ փուլում առաջին պլան մղվեց քաղաքական քաղաքացիության խնդիրը, առաջ եկավ քաղաքական իրավունքների ընդլայնման պահանջարկ, և կապիտալիզմի և քաղաքացիության յուրահատուկ դաշինքի ու համագործակցության շնորհիվ առաջ եկավ պետության նոր գործառույթների անհրաժեշտություն: Մասնավորապես, թե՛ կապիտալիստական հարաբերությունների և թե՛ քաղաքացիական հասարակության զարգացումն ազգ-պետություններից պահանջում էր ֆինանսական ներդրումներ անել կապի և մասսայական կրթության համակարգերում: Ավելի ուշ ստեղծվեց առողջապահության, սոցիալական պետության մոդելը, որի շրջանակներում կրթության ազգային համակարգը, սպառողական շուկան, մասսայական տեղեկատվության միջոցները նպաստեցին ազգի սոցիալական, քաղաքական ու մշակութային ոլորտների միաձուլմանը, ինչի հետևանքով ազգը վերաճեց ինքնանույնականացման կոշտ ինստիտուտի:

Բայց, ինչպես արդեն նշեցինք, 20-րդ դարի կեսից սկսվեցին համաշխարհայնացման գործընթացներ, որի հետևանքով ազգ-պետությունները զրկվեցին իրենց երբեմնի գործառույթների մի մասի մենաշնորհից:

Արդի համաշխարհայնացման համատեքստում ազատականության սոցիոմշակութային հարացույցների փոխակերպումների առանձնահատկությունները ճիշտ հասկանալու համար անհրաժեշտ է նշել, որ նույնիսկ ձևավորման «մաքուր» շրջանում հետավատարական հասարակությունները ներքնապես երբեք չեն եղել զուտ ազգային: Շենք միայն միջ-պետական տնտեսական ու քաղաքական պայմանավորվածությունների ու դաշինքների պատճառով, այդ հասարակություններն ունեին արտազգային ուղղվածություն:

Կապիտալիստական տնտեսությունը և ազատական-ժողովրդավարական մշակույթը չէին կարող ունենալ ազգային պատկանելություն: Ինչ վերաբերում է համաշխարհայնացման երևույթին, ապա այն վերը նշված վերազգային երևույթներին տվեց գերտարածական դրսևորման նոր հնարավորություններ:

Համաշխարհայնացումը ոչ միայն ինքնիշխան ազգային պետությունների փոխգործողությունների ակտիվացում է նշանակում, այլև մարդկային փոխպայմանավորվածությունների և փոխներթափանցումների և սոցիալ-տնտեսական կյանքի ինտեգրացիայի ուժեղացում:

Չանտեսելով հարցի այդ կողմը՝ պետք է նկատել, որ համաշխարհայնացումը նաև սոցիալական, մշակութային ու քաղաքական գործոն է: Կյանքի բոլոր ոլորտները ընդգրկող

այս երևույթի պայմաններում, ինչպես արդեն նշվեց, ազգային պետություններն աստիճանաբար կորցնում են իրենց իրավասությունների շրջանակները: Ճիշտ է, պետությունները պահպանում են կրթության, սոցիալական ապահովագրման, ինքնանույնականացման, կարգի պահպանման գործառնությունները, բայց տնտեսական կյանքում իրավիճակն էապես փոխվում է: Մասնավորապես.

ա) վերագգային կորպորացիաների ձևավորումն անորոշ ու անհասկանալի է դարձնում սեփականության պրոբլեմը: Դժվար է միանշանակ որոշել, թե կոնկրետ որ երկրի սեփականությունն է համարվում այս կամ այն վերագգային կորպորացիան: Այս առնչությամբ անորոշ ու անհասկանալի է դառնում նաև այն հարցը, թե նմանատիպ կորպորացիաները ո՞ր երկրի առջև են պատասխանատու և որ երկրի ազգային շահերն են պաշտպանում,

բ) ազգային պետությունների հասարակական կյանքի կարգավորման նախորդ մեխանիզմների տարրալուծման մյուս պատճառն այն է, որ տնտեսության համաշխարհային դաշտը մշտապես ճնշում է պետությունների գործառնական մեխանիզմների վրա, և բիզնեսի բնագավառում նրանք չունեն ներգործության երբեմնի հնարավորությունները: Ձևավորվում է մի իրավիճակ, երբ առանձին երկրներ նոր պայմաններում դժվարությամբ են պահպանում իրենց ինքնիշխանությունն ու ամբողջականությունը,

գ) համաշխարհայնացումը և տնտեսական անորոշությունների հետագա խորացումը պահանջում է արագություն, ճկունություն և տարաբնույթ ռեակցիա, ինչը հնարավոր չէ խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների պայմաններում: Իսկ դա նշանակում է, որ միևնույն կառույցի շրջանակներում որքան հնարավոր է շատ մասսայական սպառման ապրանքներ արտադրելու փոխարեն առաջին պլան է մղում մյուսների հետ շատ ավելի պայմանագրեր կնքելը: Տեղի է ունենում ուղղահայաց կապերի ապախնտեգրում, ինչը, իր հերթին, պահանջում է ստեղծել հաղորդակցման առավել բարդ ինֆրակառուցվածքներ:

Նշված գործընթացների հետևանքով կյանքի կազմակերպման ազատական մշակույթը ձեռք է բերում սկզբունքորեն նոր դրսևորում, և նրա էությունը բնութագրող սոցիոմշակութային նոր արժեք է դառնում «ճկունությունը»:

Ի տարբերություն կապիտալիզմի զարգացման ինդուստրիալ փուլին, որին, ինչպես նկատում է Է. Թոֆֆլերը, բնորոշ էին ստանդարտացումը, կառուցվածքայնությունը, մասնագիտացումը, համաժամանակակցությունը և այլն, հետինդուստրիալ-տեղեկատվական հասարակությանը բնորոշ է արտադրության, աշխատուժի, պահանջարկի և առաջարկի, աշխատավարձի և ընդհանրապես կյանքի բոլոր ոլորտների ճկունությունը: Այս ամենի հետևանքով հասարակական կյանքն ու ապրելակերպը դառնում են տարաբնույթ և այլընտրանքային, ծագում են բազմաբնույթ ու բազմապիսի նախապատվություններ, ընտրության այլընտրանքային հնարավորություններ, ինչը նշանակում է նաև, որ միևնույն հասարակության ներսում երբեմնի միասնական մշակույթը կոտորակվում է խմբային, անհատական ու գանձազան այլ «աղանդավորական» մշակույթների [2]:

Այս իրողությունը երկակի ձևով է ազդում անձի և նրա նույնականացման ձևավորման վրա: Մշակույթի կոտորակումը մի կողմից նպաստում է անձի նույնականացման բեկորացմանը և կայունության ու բավարարվածության կորստի, մյուս կողմից՝ այդ երևույթը կարելի է դիտարկել որպես ժողովրդավարացման գործընթաց, որը նպաստում է անձի կենտրոնացմանը և ազատ ընտրություն կատարելու հնարավորությունների ընդլայնմանը: Երկու դեպքերի համար էլ ընդհանուրն այն է, որ նոր պայմաններում մարդը ձեռք է բերում տարբեր ապրելակերպեր, իրավունք և հնարավորություն: Պակաս կարևոր չէ նաև այն հանգամանքը, որ սոցիոմշակութային բազմազանության մեջ ապրող անհատների համար դասակարգային պատկանելիությունն ու սոցիալական դերն այլևս վճռորոշ նշանակություն չունեն վարքի նույնացման համակարգում և, հետևաբար, չեն կարող դառնալ քաղաքական մոբիլիզացիայի գլխավոր դրոշապատկառներ:

Վերջաբան

Այսպիսով, ազատականության սոցիոմշակութային հարացույցների և կյանքի կազմակերպման ժողովրդավարական մշակույթի արդի փոխակերպումների հետևանքով ձևավորում է հասարակության քաղաքական կազմակերպումի մի նոր մշակույթ, որը ըստ էության չի արտացոլում ոչ քաղաքացիական հասարակության կամքը, ոչ էլ պատմական առաջընթացի տրամաբանությունը: Այս իրողությունը կարելի է անվանել քաղաքական իշխանության ինքնանպատակ վերարտադրություն, քանի որ այս դեպքում ոչ քաղաքականությունն է հանդիսանում հասարակության սոցիալ-տնտեսական ու բարոյական շահերի պաշտպանը, ոչ էլ վերջինները դառնում են իշխանության ինքնավերարտադրման միջոց: Համակարգի ինքնակազմակերպման ու ինքնավերարտադրության սոցիոմշակութային հարացույցների վերոհիշյալ փոխակերպումների հետևանքով դասական ազատականությանը բնորոշ «ազատական ժողովրդավարությունը» վերափոխվում է «հավասարության ժողովրդավարության» [3], քանի որ ինքնիշխան ու ինքնաբավ անհատների հասարակությունը վերաճում է մասսայի հասարակության:

Հաշվի առնելով այն իրողությունը, որ արդի հասարակություններում ընթանում են սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական և սոցիոմշակութային արմատական փոխակերպումներ և ձևավորում են ազատական ժողովրդական հարացույցներով գործառնող ազգային-պետական համակարգեր, հողվածում անդրադարձ է կատարվել նաև անցումային հասարակությունների սոցիոմշակութային փոխակերպումների առանձնահատկություններին:

DOI: <https://doi.org/10.58726/27382915-2025.1hs-181>

Գրականություն

1. Тоффлер Э. Третья волна. М.: Издательство АСТ, 1999, с. 92-116.
2. Տէ և Հարությունյան Է., Ազգային ինքնություն և կյանքի մշակույթ, Երևան, Մակմիլան-Արմենիա, 2004, էջ 77:
3. Арон Р. Эссе о свободах: Универсальной и единственной формулы свободы не существует // Политические исследования, 1996, N 1, с. 72.
4. Бауэр О. Национальный вопрос и социал-демократия // Нации и национализм. 2015. - 658 с.
5. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества // Маркузе Г. Эрос и цивилизация. М.: REFL-book, 1994. – 370 с.
6. Шпенглер О. Образ и действительность // Закат Европы. Т. 1. Новосибирск, 1993. - 674 с.
7. Fukuyama F. Trust // The social Virtues and the Creation of Prosperity. N.Y.: Free Press, 1966. - 480 p.

Особенности современных трансформаций социокультурных парадигм модернизирующихся обществ

Григорян Анна

Резюме

Ключевые слова: либерализация, социокультурные парадигмы, экономоцентрическая культура, глобализация, информационное общество

В статье рассматриваются те социокультурные предпочтения и парадигмы либерализации, которые подвергаются содержательным трансформациям в эпоху модерна.

Трансформации индустриально-либеральных культурных парадигм в контексте развития и модификации цивилизации с позиций социокультурных парадигм анализируются в контексте процессов социальных изменений, интенсивности, глобализации пространственных включений, институционального регулирования, формирования наднациональных структур и темпов роста неопределенности. С ускорением социального ритма жизни и тенденций глобализации начинается упадок работы экономических, политических и социокультурных механизмов, обеспечивающих либерально-индустриальную цивилизацию и социокультурное существование. В частности, традиционные представления о национальной собственности, национальном суверенитете, национальной экономике, национальной идентичности и национальной культуре делают реальностью формирование наднациональных корпораций. В результате отмеченных трансформаций социокультурных парадигм характерная для классического либерализма «либеральная демократия» трансформируется в «демократию равенства», поскольку общество суверенных и самостоятельных индивидов перерастает в общество масс. В результате этого, в общественной жизни возникают разнообразные предпочтения, альтернативные возможности выбора, вследствие чего некогда единая культура фрагментируется и становится мозаичной. В статье рассматриваются также проявления современных трансформаций либеральной культуры, в результате которых «человек-производитель» превращается в «человека-потребителя», «национальный гражданин» – в «гражданина мира» и т.д.

Modern Transformations Features of Socio-cultural Paradigms of Modernizing Societies

Grigoryan Anna

Summary

Key words: *liberation, socio-cultural paradigms, economy-centered culture, globalization, information society*

The article touches upon such socio-cultural preferences and paradigms of liberation, that undergo substantive transformations in the period of modernity.

Discussing the stages of development and transformation of civilization from a socio-cultural perspective, the transformations of industrial-liberal culture paradigms are analyzed in the context of the globalization process, as well as institutional regulation, formation of supranational structures and growth rates of discussions. With the acceleration of the social rhythm of life and the trends of socialization, the operational decline of the economic, political and socio-cultural mechanisms that ensure the existence of a liberal-industrial civilization begins, in particular, the formation of supranational corporations makes controversial the traditional ideas of national property, sovereignty, national economy, identity and national culture.

As a result of these changes, public life has become more diverse and fragmented, offering a wider range of preferences and opportunities for participation. The once unified culture is now breaking apart into a mosaic of alternatives. The article also explores how liberal culture is being transformed: the 'producing individual' is turning into a 'consuming individual,' the 'national citizen' into a 'global citizen,' and the 'democracy of freedom' is evolving into a 'democracy of equality,' among other shifts.

Ներկայացվել է 23. 09. 2024 թ.

Գրախոսվել է 11. 11. 2024 թ.

Հղումով է տպագրության 05. 06. 2025 թ.